

HUSREF REDŽIĆ*

REVITALIZACIJA — OD ANASTILOZE DO REKONSTRUKCIJE

Skicirajući osnovne teze za aktuelnu jugoslovensku temu REVITALIZACIJA ARHITEKTONSKIH SPOMENIKA I CJELINA POSLIJE ZEMLJOTRESA, postavio sam pitanje jesu li posljedice katastrofalnih zemljotresa sa stanovišta revitalizacije toliko specifične da ih kao takve moramo tretirati posve zasebno. Nisu li posljedice zemljotresa slične ili iste kao posljedice ratnih pustošenja ili katastrofalnih požara. Mogli bismo utvrditi izvjesne razlike u posljedicima, jer su uzroci različiti, različite su sile koje uništavaju spomeničku baštinu. Međutim, kad su spomenici, spomeničke cjeline ili ambijenti potpuno razoreni, za revitalizaciju uzrok više nema primarnu važnost. Posljedice su iste, pa su i problemi revitalizacije isti, ako su ostaci građevina uništeni u toj mjeri da je njihova obnova postupkom konzervacije i restauracije nemoguća. U takvim slučajevima totalnog uništenja arhitekture postoje tri mogućnosti urbanističkog uređenja prostora. 1. Ostaviti prostor neizgrađen i hortikulturnim postupkom uklopiti ga u gradsko tkivo. 2. Izgraditi prostor novom arhitekturom prema savremenim potrebama toga dijela grada. 3. Rekonstruisati uništeni spomenik, istorijsku cjelinu ili ambijent. Sa stanovišta revitalizacije može se razmatrati samo treća mogućnost.

Rekonstrukcija podrazumijeva ponovnu izgradnju uništenog spomenika ili cjeline, na istom mjestu, u istim dimenzijama, od istih materijala, sa istim konstrukcijama, istim dekoracijama i bojama i sa istim metodom građenja kao u vrijeme nastanka spomenika, odnosno zgrade.¹⁾

* Akademik prof. Husref Redžić, ANUBiH, Sarajevo.

¹⁾ Termin REKONSTRUKCIJA često se upotrebljava u pogrešnom smislu sa značenjem izmjena na građevini ili urbanoj cjelini, adaptaciji i sl.

Iskustva stečena saniranjem porušenih ili uništenih historijskih pojedinačnih spomenika i gradskih cjelina poslije II. Svjetskog rata stavila su na probu neke principe, kako ATINSKE KARTE 1931 GODINE, tako i VENECIJANSKE POVELJE 1964. GODINE.²⁾

ATINSKA KARTA donesena na Međunarodnom kongresu konzervatora 1931. godine stavila je akcent na »spasavanje remek-djela u kojim je civilizacija dostigla svoj najviši izraz.« Romantičarske ideje Raskina prisutne su u ovom dokumentu koji pledira za napuštanje integralnog obnavljanja spomenika i zalaže se za »uredno i stalno održavanje, kako bi se osiguralo očuvanje zgrada.«

Ove su ideje sadržane i u IV. stavci ATANSKE KARTE u kojoj se govori o konzerviranju ruševina preporučujući »anastilozu«, »da se na svoje mjesto povrate pronađeni originalni elementi«, a novi materijali potrebni za restauraciju nestalih dijelova, treba da uvijek budu uočljivi. »Ako bi, međutim, konzervacija ruševina pronađenih iskopavanjem, bila nemoguća, preporučljivo je da se one ponovo zakopaju, a ne poruše, nakon što se naprave precizna snimanja.«

Za zaštitu arhitektonskih spomenika potrebna je saradnja arheologa i arhitekata. »Prije svakog rada na konsolidaciji ili na djelimičnoj restauraciji potrebno je izvršiti temeljito istraživanje bolesti, kako bi se našao lijek.«

Za održavanje spomenika najbolje je njegovo održavanje u funkciji, čime se obezbjeđuje kontinuitet njihovog života, ali savremena namjena »treba da poštuje historijski i umjetnički karakter spomenika.« Za njihovo liječenje dozvoljava se upotreba savremenih materijala, naročito armiranog betona, ali tako da ojačanja budu sakrivena i da se izbjegava rasklapanje (dezintegracija) spomenika i njegovo ponovno sklapanje (reintegracija). Zbog toga treba birati takve materijale koji to omogućavaju.

Briga o provođenju principa konzervacije arhitektonskih spomenika, kao i djela monumentalne skulpture, povjerena je Međunarodnom uredu za muzeje, jedinog tada organizovanoj internacionalnoj instituciji koja se bavila cjelokupnom problematikom konzervacije i u čijim publikacijama je naučno obrađivana teorija i praksa konzervacije i restauracije.

Glavnu riječ su imali arheolozi, a skromnu pomoć su im pružali arhitekti.

Atinska povelja CIAM-a 1933. godine, koju je skoro u cjelini formulisao L' Korbizje, bavi se problemima modernog urbanizma i arhitekture. Od pet poglavlja, posljednje, peto poglavlje posvećeno je arhitektonskoj baštini. Prema načelima ovog poglavlja treba čuvati samo najvrijednije spomenike koji u prostornoj

²⁾ Carlo Ceschi: *TEORIA E STORIA DEL RESTAURO*, Ed. Mario Bulzoni, Roma, 1970, str. 211—213, 215—217.

kompoziciji grada imaju dominantan značaj, ili one koji predstavljaju najvrijednije primjerke neke istorijske arhitekture. U V. poglavlju Atinske (Korbizjeove) povelje, koje se odnosi na istorijsko naslijeđe gradova, među ostalim stoji i ovo:³⁾ »Ste što je prošlo nema, po definiciji, pravo na dugotrajnost: Treba sa mudrošću izabrati ono što treba da bude sačuvano. Ako su interesi grada pogođeni opstankom izvjesnih značajnih, dostojnih prisutnosti nekog prohujalog vremena, biće traženo rješenje sposobno da uskladi sve oprečne tačke gledišta. U slučaju kad se nalazimo pred ponovljenim građevinama u mnogobrojnim primjerima, izvjesne (neke) će biti sačuvane kao dokumenti, a ostale porušene; u drugim slučajevima jedino će dio koji predstavlja uspomenu ili stvarnu vrijednost moći da bude sačuvan; ostalo će biti korisno izmijenjeno. Najzad, u izvjesnim izuzetnim slučajevima, moći će da bude predviđeno potpuno presađivanje nezgodno postavljenih elemenata, koji samim visokim estetskim ili istorijskim značenjem zaslužuju da budu sačuvani.« (Tačka 66 Povelje.)

Na drugom mjestu u Povelji stoji: »Moguće je, u izvjesnim slučajevima, da rušenje nezdravih kuća i stračara u blizini nekog vrijednog istorijskog spomenika uništi vjekovni ambijent. To je žalosna, ali neizbježna činjenica. Iskoristiće se prilika za uvođenje zelenih površina. Tragovi prošlosti će se obasjati novim ambijentom, možda neočekivanim, ali svakako podnošljivim, u kojem će susjedni kvartovi široko uživati.« (Tačka 69 Povelje.)

Dosljedno slijedeći svoje ideje, odnosno ideje Atinske povelje CIAM-a 1933, L' Korbizje je izradio projekat Pariza na desnoj obali Sene, kojim je porušio ovaj dio starog Pariza, zadržavajući petnaestak istorijskih spomenika, ali ne zbog njihove umjetničke ili istorijske vrijednosti, nego zbog toga što su tokom vremena postali simboli Pariza.

Nije čudo da su Parižani odbacili ovaj predlog L' Korbizjea. Međutim, peto poglavlje Atinske povelje 1933, među arhitektima prije II. Svjetskog rata imalo je najveći uticaj i bilo prihvaćeno kao metod urbanističke rekonstrukcije istorijskih gradova. Posljedice su bile pogubne, naročito za neka stara istorijska jezgra i veće arhitektonske cjeline. U ime progresa, osunčanja i provjetravanja gradova, podizanja zelenih površina u gradovima, pod parolom njihovog humaniziranja, olako su uništavani istorijski slojevi i zamijenjivani četvrtima bez fizionomije i bez duše. Principi Atinske povelje CIAM-a 1933. dominirali su i poslije II. Svjetskog rata kod obnove gradova i njihovog brzog širenja i rasta. Paralelno sa ovim trendom išla je i suprotna težnja za spasavanjem urbane i arhitektonske baštine. Ova pojava je bila prisutna i nakon I. Svjetskog rata. Ona označava želju čovjeka za održa-

³⁾ Le Corbusier, ATINSKA POVELJA, Dokumentacija savremene arhitekture, Beograd, 1965, str. 87—88, 89—90.

vanjem kontinuiteta, kako vlastite vrste, tako i kontinuiteta svega što su stvarale ljudske zajednice prije njega.

Ove plemenite težnje rezultirale su sa dva međunarodna dokumenta: Atinskom kartom 1931, poslije I. Svjetskog rata, donesenom na Kongresu konzervatora kome su obilježje dali arheolozi, i Venecijanskom poveljom 1964, poslije II. Svjetskog rata na II. Kongresu konzervatora arhitekata i tehničara, na kome je u prvi plan došla konzervacija i restauracija arhitektonskih spomenika, sa naglaskom na zaštiti urbanih i ruralnih cjelina i ambijenata.

Venecijanska povelja 1964. znači veliki napredak u odnosu na Atinsku kartu 1931. Šta je to novo što znači kretanje prema trajnom cilju zaštite spomeničke baštine koji se pred kulturnim zajednicama postavlja od renesanse do danas?

To je nova definicija istorijskog spomenika kojom se jednako obuhvata pojedinačno arhitektonsko djelo kao i urbane i ruralne cjeline koje predstavljaju svjedočanstva određene civilizacije, neke značajne faze kulturnog razvoja ili istorijskog događaja. Pojam istorijskog spomenika u Venecijanskoj povelji je proširen, on obuhvata kako velika umjetnička djela, tako i skromna djela koja za kulturu nekog naroda mogu imati određen značaj.

Metodi konzervacije i restauracije primjenjuju se ne samo da bi se očuvala umjetnička djela, nego i djela istorijske baštine koja nemaju umjetničku, niti neku veću kulturnu vrijednost. Mogu to biti i istorijski urbani i ruralni ambijenti bez umjetničke vrijednosti, ali koji sa spomenikom čine nedjeljivu cjelinu. Prema Venecijanskoj povelji spomeniku se konzervacijom i restauracijom ne smije mijenjati unutrašnji raspored prostorija i vanjski izgled. Osim toga ne dozvoljava se novo građenje, rušenje i preuređivanje u istorijskom susjedstvu vrijednog spomenika, čime bi se mogli narušiti odnosi volumena, čak i boja. Isključuje se mogućnost premještanja spomenika izuzev slučaja kad je to jedini način njegovog spasavanja, ili kad to zahtijevaju nacionalni interesi. Ovo zbog toga što je spomenik dio istorije u kojoj je nastao i dio arhitektonsko-urbane cjeline u kojoj je situiran. Venecijanska povelja samo u izuzetnim slučajevima toleriše postupak restauracije nestalih dijelova spomenika, i to samo onda kad treba pokazati neke nestale estetske ili istorijske vrijednosti. U stvari restauracija u svojoj osnovi ima za cilj konzervaciju spomenika, pri čemu su dozvoljeni i moderni tehnički postupci, ako se tradicionalni ne mogu primijeniti. Ovo se odnosi i na savremene materijale, ali se oni mogu koristiti samo prema utvrđenim principima konzervacije. Konzervacija i restauracija spomeničkih i ambijentalnih cjelina vrši se prema istim principima koji vrijede za pojedinačne spomenike.

U dijelu Povelje o arheološkim iskopavanjima nalaže se striktna primjena »PREPORUKE« UNESCO-a iz 1956. godine. Ovdje je posebno naglašena zabrana bilo kakvog rada na rekon-

strukciji, odnosno ponovnom građenju dijelova koji su nestali. Dozvoljava se samo postupak anastilozе, što znači sklapanje originalnih zatečenih dijelova, ili onih koji su tokom vremena rastureni po okolini arheološkog lokaliteta.

U Povelji jedini upotrebljeni termini koji se odnose na metode zaštite spomenika i cjelina su konzervacija i restauracija. O rekonstrukciji (ponovnoj izgradnji nestalog ili porušenog spomenika ili urbane i ruralne cjeline) nema riječi. Samo kad se utvrđuju principi i postupci u okviru arheoloških istraživanja, pominje se rekonstrukcija, koja se »a priori isključuje«.

Šta znači nepominjanje postupka rekonstrukcije kad se govori o arhitektonskim spomenicima i spomeničkim cjelinama? Da li bi se ovaj postupak mogao tolerisati kod arhitektonskih spomenika i cjelina, ako je već tako rezolutno odbačen pri postupku konzervacije arheološkog lokaliteta? Zašto onda nije eksplicitno zabranjen kao nenaučan? Nema sumnje da Venecijanska povelja ne govori o rekonstrukciji arhitektonskih spomenika iz posebnih razloga, iako po njenom duhu i slovu, postupak rekonstrukcije je neprihvatljiv, pošto je i metod restauracije dozvoljen samo izuzetno i vrlo ograničeno.

Pokušajmo dati odgovor na pitanje zašto se u Venecijanskoj povelji o postupku rekonstrukcije ne govori negativno, niti se navode izuzetni slučajevi kad se može tolerisati.

Prije toga pomenućemo dva novija međunarodna dokumenta i potražiti u njima eventualni odgovor na postavljeno pitanje. Mislimo na Konvenciju o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine koju je donio UNESCO u novembru 1972. godine i Amsterdamsku deklaraciju koja je donesena na Amsterdamskom kongresu o zaštiti evropskog arhitektonskog naslijeđa 1975. godine.

U Konvenciji UNESCO-a⁴⁾ date su definicije »kulturne« i »prirodne« baštine. Arhitektonski spomenici, monumentalna slikarska i kiparska djela, elementi i strukture arheološkog karaktera, natpisi, ansambl i skupine građevina, značajna mjesta sa arheološkog, istorijskog, etnološkog ili antropološkog stanovišta — spadaju pod pojam kulturne baštine.

»Prirodnu« baštinu sačinjavaju: fizičke i biološke formacije univerzalne vrijednosti, bilo kao estetski ili naučni fenomeni, geološke ili fiziografske formacije, određeni prostori gdje žive ugrožene vrste flore i faune i drugi značajni lokaliteti izuzetne univerzalne vrijednosti estetskog ili naučnog karaktera.

Glavni dio Konvencije odnosi se na stvaranje Međunarodnog komiteta svjetske baštine pri UNESCO-u. Države članice treba da ovom tijelu dostave spisak svojih »kulturnih« i »prirodnih« dobara koja mogu da uđu u »spisak svjetske baštine« koji će biti ustanovljen od strane Komiteta, a prema prihvaćenim kriterijumima. Cilj je, dakle, Konvencije UNESCO-a evidentiranje i zaš-

⁴⁾ ZBORNİK ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE, XXV, Beograd, 1975, str. 107—110.

tita kulturnih i prirodnih dobara najveće vrijednosti, svih naroda svijeta.

U ovom dokumentu uopšte se ne govori o metodima i postupcima spasavanja i čuvanja ovih dobara, ne daju se nikakve preporuke o konzervaciji, restauraciji ili rekonstrukciji.

Amsterdamska deklaracija 1975,⁵⁾ još jače nego što je to učinila Venecijanska povelja 1964, naglašava potrebu zaštite urbano-arhitektonske baštine u međunarodnim okvirima, stavljajući akcent na istorijske gradove, stare gradske četvrti, sela sa tradicionalnom arhitekturom, istorijske ambijente, sve objekte kulturnog značaja, kako one monumentalne, tako i one najskromnije. U urbano-arhitektonsku baštinu mogu da ulaze cjeline i pojedinačne građevine, ako imaju značaj za kulturu jednog naroda. Posve novo u Amsterdamskoj deklaraciji je utvrđivanje odnosa konzervacije i planiranja u prostoru. Prema ovom dijelu Deklaracije »očuvanje arhitektonske baštine nije zadatak neke stručne službe, nego jedan od važnih ciljeva urbanističkog i prostornog planiranja. Naglašava se da je konzervacija integralni dio urbanističkih i regionalnih planova razvoja.

Ovaj dio ima kapitalan značaj, koliko za teoriju konzervacije, toliko za teoriju i praksu urbanizma. U stvari, ukida se oštra granica između zadataka urbaniste i konzervatora. Konzervator rješava i probleme urbanizma u ograničenom prostoru, a urbanist mora da poznaje osnove teorije i tehnike konzervacije.

Ne ulazeći u daljnju analizu principa Amsterdamske deklaracije, koji su vrlo značajni za zaštitu i čuvanje svjetske baštine, odnosno svih nacionalnih urbanih i ruralnih cjelina, konstatujemo da se ni u ovom dokumentu eksplicitno ne govori o metodima zaštite arhitektonsko-urbane baštine. S pravom zaključujemo da se Amsterdamska deklaracija u cjelosti oslanja na Venecijansku povelju, odnosno na definicije i stanovišta o konzervaciji i restauraciji izrečene u ovom međunarodnom dokumentu. Iako bi se moglo očekivati da dokument donesen 1975. godine da ocjenu poslijeratnih bogatih iskustava iz oblasti konzervacije, restauracije i rekonstrukcije, ipak to nije učinjeno.

Sad ćemo se vratiti Venecijanskoj povelji i našem pitanju zašto u njoj nije osuđen ili limitiran postupak rekonstrukcije, zašto se o njemu uopšte ne govori u onom dijelu koji tretira metode konzervacije i restauracije arhitektonskih spomenika i cjelina? Venecijanska povelja je donesena na II. Međunarodnom kongresu arhitekata i tehničara konzervatora u maju 1964. godine. I. Međunarodni kongres arhitekata-konzervatora održan je u Parizu u maju 1957. godine.⁶⁾ Na njemu su pročitani brojni referati poznatih arhitekata-konzervatora o konzervatorskim isku-

⁵⁾ Isto, str. 111—113.

⁶⁾ Carlo Ceschi: *TEORIA E STORIA DEL RESTAURO*, Ed. Mario Bulzoni, Roma, 1970, str. 215—217.

stvima u najrazvijenijim evropskim zemljama. Vođene su stručne rasprave i polemike, naročito o širokoj primjeni metoda rekonstrukcije u nekim zemljama, ali zajednički završni dokument nije donesen. Konzervatori su branili vlastitu praksu raznim argumentima koji su bili poznati iz prošlosti, a koje nauka o konzervaciji nije nikad prihvatila i potvrdila. Metod rekonstrukcije prije ovog Kongresa bio je najčešće u praksi primjenjivan, a teoretičari konzervacije branili su stanovište arheološke konzervacije zasnovano na Raskinovom učenju o spomeniku, njegovom životu, umiranju i smrti.⁷⁾

U Veneciji na II. Međunarodnom kongresu konzervatora arhitekata i tehničara donesena je čuvena Povelja koja je i danas u nauci konzervacije jedini važeći međunarodni dokument. U njemu se potvrđuje postupak konzervacije, limitira postupak restauracije, a o rekonstrukciji arhitektonskih spomenika i cjelina ne daje ocjena, iako se ovaj postupak vrlo široko primjenjivao u Italiji i Francuskoj, zemljama u kojim se misao konzervacije razvija od vremena renesanse, zemljama u kojim je metod ponovne izgradnje nestalog spomenika bio kroz istoriju teoretski osuđivan, a u praksi primjenjivan. Venecijanska povelja omogućava nastavljanje ove kontradikcije i u našem vremenu.

Pogledajmo kako i koliko se primjenjivao metod rekonstrukcije u Francuskoj i Italiji u vremenu od 1945. do 1964, kad je donesena Venecijanska povelja. A upravo su francuski i italijanski konzervatori bili najoštriji kritičari rekonstrukcije Starog mjesta u Varšavi.

U toku invazije Saveznika 1944. godine stari gradovi i istorijske cjeline, veličanstveni srednjevjekovni spomenici u francuskim pokrajinama Normandiji i Bretanji bili su dijelom uništeni, ili teško oštećeni. Šta uraditi sa ruševinama, — bio je nacionalni problem poslije pobjede nad nacizmom. Teorija konzervacije je nalagala konzerviranje ostataka, u većini slučajeva nije se mogao primjeniti postupak restauracije, pošto su rušenja bila tako obimna da se nisu mogli zamjenjivati neki uništeni dijelovi, nego čitavi ansambli, građevine, ili glavni dijelovi arhitektonskih spomenika. A to ne bi bila restauracija nestalih dijelova, nego ponovna izgradnja, — rekonstrukcija.

Poslije I. Kongresa arhitekata-konzervatora održanog u Parizu 1957. godine, učesnici Kongresa su obišli neke regije u Francuskoj, u kojim su vršeni obimni konzervatorsko-restauratorski radovi. Normandiju i Bretanju sa brojnim srednjevjekovnim spomenicima, dolinu Loare sa renesansnim dvorcima, te južne pokrajine bogate antikinim i romaničkim spomenicima.

Istovremeno sa radom Kongresa bila je prikazana izložba konzervatorsko-restauratorskih radova u zemljama koje su učestvovala na Kongresu, među ovim i Jugoslavije. Na izložbi su do-

⁷⁾ Isto, str. 87—89.

minirali Italijani i Francuzi sa vlastitim istorijskim prikazima rada na arhitektonskoj konzervaciji i restauraciji. I jedni i drugi su pokazali glavne konzervatorske radove u svojim zemljama, prikazujući konzervatorski postupak, organizaciju radova i upotrebljenu mehanizaciju.

Ako bismo htjeli najkraće okarakterisati teoretske osnove konzervacije ovih dviju najrazvijenijih službi zaštite arhitektonsko-urbane baštine, prema podacima ove izložbe, za Francuze bismo mogli reći da su uveliko ostali vjerni školi Viole L' Dika, ostvarujući opsežne radove na restauraciji i rekonstrukciji pojedinačnih spomenika, uz korišćenje najmodernije mehanizacije i virtuozne, smione i duhovite postupke u realizaciji smionih statičkih proračuna.⁸⁾

Opredjelenje je bilo izgradnja vjernih kopija porušenih spomenika, ili njihovih dijelova, bilo da se radi o vjerskoj ili civilnoj arhitekturi.

Italijanska izložba je pokazala veću raznolikost u tretmanu postupaka i metoda spasavanja spomenika i cjelina. Osim radova na restauraciji i rekonstrukciji, prikazali su neke prave konzervatorske postupke kod kojih se išlo isključivo na zaštitu originalnih dijelova građevine, bez dodatnih detalja koji bi nadomjestili nestale. Italijanski arhitekti-konzervatori su ovom izložbom pokazali teoretsko stajalište, pri čemu su u pravilu kombinovali postupke konzervacije i restauracije u manjem ili većem obimu. Teoretske postavke o konzervaciji škole Boita i Đovanonija bile su prisutne kod izloženih primjera.

Međutim, zajedničko za spasavanje arhitektonske baštine u Francuskoj i Italiji neposredno poslije II. Svjetskog rata, bila je širina i brojnost konzervatorskih poduhvata velikog obima, upotreba najmodernije tehnike i tehničkih postupaka, ulaganje ogromnih finansijskih sredstava, uticaj katoličke crkve i državne organizacije i napokon posebne tradicionalne škole konzervacije, koje su imale specifična obilježja u teoriji i praksi.

Princip konzervacije ostataka spomenika Francuzi su uvijek primjenjivali kad se radilo o antičkim spomenicima. Poslije I. Međunarodnog kongresa arhitekata-konzervatora učesnicima su u Parizu pokazane rimske terme na kojim je u srednjem vijeku bio podignut samostan Klini. Otkriveni podrumski i prizemni prostori rimskih termi konzervirani su bez ikakvih restauriranih dataka.

Postupak konzervacije grčkih i rimskih spomenika već od kraja XVIII. stoljeća smatran je jedino pravilnim. U svim ovim slučajevima radilo se o ostacima gradnji koje nisu mogle primiti savremenu namjenu. Zbog toga je i kasnije arheološka konzervacija antičkih spomenika, u svim zemljama, primjenjivana bez

⁸⁾ Husref Redžić: KONZERVACIJA ILI RESTAURACIJA, »Izraz« br. 9, Sarajevo, 1957, str. 290—298.

stručnih polemika koje su najčešće pratile opsežnije spasavalačke radove na spomenicima kasnijih epoha.

Do 1957. godine bili su obavljani brojni radovi na spasavanju i obnovi romaničkih i gotičkih spomenika u Normandiji i Bretanji, od kojih su neki pokazani učesnicima Kongresa. Uveliko porušeni spomenici Ruana, katedrala, crkva sv. Uana, crkva sv. Maklua i Palata pravde spadaju u vrhunska djela francuske gotike. Katolička crkva je zahtijevala rekonstrukciju uništenih i porušenih dijelova, a to je bilo i stanovište konzervatorske službe Normandije kojom je rukovodio arhitekt Šovel. Na pomenutim spomenicima izvedena je rekonstrukcija uz primjenu nekih virtuoznih konstrukterskih zahvata, naročito na ruanskoj katedrali. Francuski inženjeri su našli inventivna rješenja za saniranje očuvanih dijelova, a konzervatori su izradili projekte za sve nestale dijelove, do najsitnijih detalja.

Radove na rekonstrukciji spomenika koji su u Francuskoj smatrani u prvom redu nacionalnim, pa tek onda vjerskim, nisu pratile kritike o falsifikovanim spomenicima, kao što je bilo u slučaju rekonstrukcije velikog urbanog ansambla u Varšavi. Obnova ovog porušenog dijela Varšave, istorijske jezgre glavnog grada Poljske, branjena je od strane poljskih konzervatora razlozima očuvanja nacionalne kulture, isticana je primjena istorijskih materijala i zanatskih postupaka. Pored toga, rekonstrukcija stare Varšave bila je od strane zapadnoevropskih konzervatora osuđena sa argumentima protiv obnove velike urbane cjeline, čiji su ostaci bili očuvani samo u temeljima.

Postoji li bitna razlika između rekonstrukcije jednog spomenika ili njegovog velikog dijela i urbanog spomeničkog ansambla? Teško bi i konzervatorski puritanac mogao egzaktno i naučno utvrditi zašto je dozvoljeno obnoviti, odnosno nanovo izgraditi, na primjer, centralni dio jedne katedrale, a zašto se ne smije obnoviti grupa starih kuća za stanovanje. Pitanje naučne valjanosti postupka rekonstrukcije u dokumentima o zaštiti arhitektonskih spomenika i cjelina bilo je lakše prećutati, nego ovoj metodi teoretski odrediti uslove kad se može primijeniti i odrediti obim njene primjene.

U normandijskom gradu Kaenu od bombi su uništene cijele gradske četvrti, a stradali su i arhitektonski spomenici. Gotička crkva Sen Žan spolja je znatno oštećena, a glavne nosive konstrukcije su rastresene. Francuski konstrukteri su i u ovom slučaju pokazali savršeno umijeće kod saniranja glavnih stubaca i njihovih temelja. Porušeni dijelovi crkve su restaurirani, tačnije rekonstruirani.

U Lesaju rekonstruisani su veliki dijelovi romaničke bazilike. Iako su se vješti klesari trudili da vjerno obnove nestale konstrukcije i forme, čak sa srednjevjekovnim nepravilnostima, opšti utisak je utisak nove građevine.

U čuvenom normandijskom gradiću Mon sen Mišel, koji je nastao na jednom kupastom brežuljku, u srednjem vijeku je izgrađen utvrđen samostan kao romaničko-gotička građevina. U ovom ansamblu je najznačajnija gotička crkva na najvišoj koti brežuljka. Na njoj su izvedeni opsežni restauratorski radovi. Radovi rekonstrukcije su unijeli mnogo novog, kako u crkvi, tako i u drugim dijelovima samostana. Svuda se osjeća ruka savremenog graditelja. Samostanski klaustor je u cjelosti rekonstruisan, a njegov dio prema moru zbog vjetra je zastakljen!

Rekonstrukcija dijela grada Sen Maloa unutar zidina srednjovjekovnog utvrđenja, na principima zadržavanja stare ulične mreže i ponovne izgradnje na starim temeljima u ratu porušenih kuća, sa kamenim zidovima, krovnim pokrivačem od škriļjevca, a unutar zgrada sa armirano-betonskim konstrukcijama, — predstavlja veliki promašaj i kao rekonstrukcija.

Rekonstrukcija srednjovjekovnog grada Karkasona, koju je u XIX stoljeću izveo Viøle L' Dik, a koja je bila kritikovana u vrijeme kad je izvedena, teoretski je prihvatljivija i neuporedivo uspjelija od rekonstrukcije Sen Maloa. Na primjeru Sen Maloa ne bi se smjeli donositi zaključci o valjanosti postupka rekonstrukcije uopšte.

U normandijskom gradu Sen Lou porušena je velikim dijelom u ratu gotička crkva Notr Dam. Od dva tornja jedan je srušen do visine bočnih brodova, a drugi je oštećen u gornjoj trećini. Zapadni zid sa portalima potpuno je uništen, kao i zapadna polovina glavnog broda crkve. Arhitekt Froadvo izveo je vanjsko saniranje crkve na originalan način koji se potpuno razlikuje od postupka »rekonstrukcije u stilu«, koji je primjenjen na drugim porušanim crkvama u Normandiji i Bretanji. Oštećene tornjeve arhitekt je konzervirao da budu trajni svjedoci ratnih pustošenja. Zapadnu fasadu je izidao zelenim škriļjevцем u tankim slojevima, za razliku od žućkastog krečnjaka od kojeg je građena crkva. Novi pravougaoni portali su bez ukrasa, bez stilskih obilježja. Završetak zida je povezan sa strmim gotičkim krovom iznad srednjeg broda. Zapadni dio crkve u novom materijalu kontrastne boje, vanredno povezuje oštećene tornjeve čiji se nijedan detalj ne restaurira. Čitav postupak saniranja ima za ideju konzerviranje originalnih dijelova spolja, zadržavanje originalne siluete crkve, rekonstruisanje porušениh dijelova u novom materijalu i sa novom strukturom zida, čime se građevini vraćaju njene glavne arhitektonske linije. U enterijeru crkve konzervator nije primjenio ovaj princip. Naprotiv, on je do detalja izvršio restauraciju, odnosno rekonstrukciju unutrašnjosti crkve. Enterijer u kome se vrši bogosluženje morao je ostati gotički. Vjerujemo da to nije bila misao konzervatora, nego svećenika.

Posve usamljen primjer predstavlja konzervacija crkve i drugih zgrada srednjovjekovne opatije u malom mjestancetu

Žimiežu, zapadno od Ruana. Glavni objekt ansambla je crkva Notr Dam, romanička građevina iz XI. stoljeća. U XVIII stoljeću crkva i samostan su napušteni i prepušteni zubu vremena. U ovom slučaju, budući da crkva nije bila zainteresovana za korišćenje objekata, a vjerovatno i zbog želje da se napusti uobičajena praksa obnove metodom rekonstrukcije, konzervator je u ovom slučaju primjenio čistu konzervaciju koja je odgovarala učenju filozofa Raskina.

Sa svojim golim kamenim zidovima i snažnim tornjevima, bez arhitektonske dekoracije, dijelom u ruševinama, ova crkva govori iskrenije i istinitije o monumentalnosti arhitekture Romanike, nego neka vjerna rekonstrukcija. Međutim, ovaj postupak se ne može šire primjenjivati iz jednostavnog razloga što crkvena građevina služi za bogosluženje, a ne za prezentiranje metoda čiste konzervacije.

U cjelini gledano teorija i praksa zaštite arhitektonskih spomenika u Francuskoj daje prednost restauraciji i rekonstrukciji što je naročito došlo do izražaja kod obnove urbano-spomeničke baštine poslije II. Svjetskog rata. Iako korigovane, ideje Violen L' Dika u Francuskoj su prisutne i danas.

POSTUPAK REKONSTRUKCIJE U ITALIJI

Problem rekonstrukcije arhitektonskog spomenika kao naučni, estetski i stručni, postavio se u Italiji 1823. godine, kad je u požaru teško oštećena rimska ranohrišćanska bazilika San Paolo fuori le mura.⁹⁾ Radilo se o hrišćanskom hramu prvorazrednog značaja o čijoj sudbini se u to vrijeme nije moglo olako zaključivati kao početkom XVI stoljeća kad je donesena odluka da se ranohrišćanska crkva Sv. Petra zbog starosti poruši i zamijeni renesansnom građevinom. Osim toga, već od kraja XVIII stoljeća misao konzervacije se bila razvila do naučnog nivoa. Arheološka otkrića su rodila pokret klasicizma, a ovaj nauku konzervacije spomenika, — u prvom redu antičkih, grčkih i rimskih. Defini-rani principi konzervacije nisu se odnosili na srednjovjekovne, renesansne i barokne spomenike na koje se i dalje primjenjivao slobodan tretman.

Prvu naučnu konzervaciju jednog antičkog spomenika izveo je najveći italijanski arhitekt svoga vremena Đuzeppe Valadier primjenom postupka anastilozе na Titusovom slavoluku u Rimu 1822. godine, dakle godinu prije požara na crkvi San Paolo. Rasturene dijelove slavoluka Valadier je vratio na svoje mjesto, restaurirajući manje nedostajuće dijelove na način koji je dozvoljavao da se razlikuju novi dijelovi od originalnih, a da se pri tome doživi spomenik u svom stilskom integritetu.

⁹⁾ Carlo Ceschi: *TEORIA E STORIA DEL RESTAURO*, Ed. Mario Bulzoni, Roma, 1970, str. 59—63.

Iako su ostaci San Paola poslije požara dozvoljavali konzervaciju, ipak je papa Leon XII, nakon dugih diskusija i komisij-skih izvještaja, izdiktirao kriterije za totalnu rekonstrukciju crkve. Ovo stanovište o potrebi totalne rekonstrukcije bilo je opšte usvojeno u prethodnim diskusijama, ali je postojala i mogućnost izgradnje nove crkve kao neoklasične građevine, u vladajućem stilu s početka XIX stoljeća. Ovo gledište zastupao je Valadier, pa je za obnovu San Paola izradio nekoliko projekata u duhu neoklasicizma, koji nisu vodili računa o tlocrtno-prostornom rješenju prvobitne bazilike. Valadier je zaključio da je nemoguća i nesvrshodna djelimična konzervacija i rekonstrukcija nestalih dijelova. Nema sumnje da je on svoje stanovište zasnivao na klasicističkoj tezi o apsolutnoj vrijednosti spomenika grčke i rimske umjetnosti.

Ipak su pobjedu odnijela suprotna gledišta koja su iskazana u papinim kriterijima u kojim je sadržan nalog za rekonstrukciju: »Nikakva inovacija neće smjeti da se unese u arhitektonske oblike i proporcije i nikakva inovacija u ornamentima zgrade koja se rekonstruira, izuzev da se isključi nešto što je moglo da nastane poslije prvobitne izgradnje crkve kapricom nekog kasnijeg vremena.«

Kriteriji su dati precizno. Bez obzira što oni nisu oslonjeni na do tada definirane principe konzervacije, mogu se smatrati istorijski značajnim za stvaranje doktrine o zaštiti spomeničke baštine. Nema sumnje da su u slučaju rekonstrukcije prevagnuli emotivni razlozi i želja da nova crkva bude ista kakva je bila stara.

Rekonstrukcija je trajala 38 godina, od 1831. do 1869, a diskusije o obnovi crkve dvije godine, od 1823. do 1825. godine, izrada projekta rekonstrukcije šest godina, od 1825. do 1831. godine. Gradnja je trajala suviše dugo da bi se mogla ostvariti arhitektura idejnog jedinstva. Rekonstrukcija San Paola je u nauci ocjenjena kao potpuni promašaj. Najoštriji kritičari su bili romantičari, sljedbenici Raskinovih ideja. Ipak, zbog ovog neuspjeha princip rekonstrukcije u Italiji nije nikad bio odbačen. Kad se 1902. godine zbog starosti iznenada srušio romanički toranj crkve Sv. Marka u Veneciji, građen u XII stoljeću, obnovile su se slične diskusije i polemike o tome treba li ga obnoviti, a ako treba, kako.¹⁰⁾ O restauraciji nije moglo biti riječi jer je sav građevinski materijal bio razdrobljen. Diskusije su trajale nekoliko godina. Iako su neki zagovarali stanovište da toranj ne treba obnavljati, pošto zauzima dio trga Sv. Marka, ovaj argument je odmah odbačen jer je toranj bio glavna vertikalna dominantna u silueti Venecije, a njegova uloga kao stožera na trgu Sv. Marka bila je u prostornim odnosima ansambla neophodna, ako se želi sačuvati integritet ovog izvanrednog urbanog fenomena. Osim toga, bez

¹⁰⁾ Isto, str. 105—106.

tornja, oko koga izgleda da se okreće trg Sv. Marka i pijaceta koja se izljuje na rivu, odnos ova dva trga bi bio poremećen. U diskusiji je na kraju ostala dilema treba li toranj obnoviti kao vjernu kopiju originala, ili ga izgraditi u starim dimenzijama, ali u arhitekturi koja bi odgovarala savremenom stilu, tačnije arhitekturi »stila 1900« koja je bila vladajuća u vremenu rušenja tornja. Konačno, većina je zahtijevala svoj toranj pod kojim su se rađale i umirale generacije građana Venecije, onaj toranj kojeg su moreplovci izdaleka vidjeli kao simbol ovog grada.

Rezultat dugih diskusija bio je ovaj: »izgraditi toranj kakav je bio i gdje je bio«. Nauka konzervacije odobrila je ovu rekonstrukciju na osnovu navedenih analiza.

Međutim, tek poslije velikih bombardovanja u II. Svjetskom ratu, koja su u Italiji počela u jesen 1942. godine, problem rekonstrukcije u zaštiti urbanih cjelina i pojedinačnih spomenika dobio je puni značaj, važnost i urgentnost. Saveznici su sistemom tepiha bombi uništavali brojne italijanske istorijske gradove. Rušenjem starih gradskih četvrti i dragocjenih spomenika arhitekture porušene su i osnove na kojim su do tada bili izgrađivani principi zaštite urbane i arhitektonske baštine. Obaveznost primjene isključivo postupka konzervacije uz restauriranje manjih nestalih dijelova spomenika, dovedena je u pitanje, bolje reći ukinuta u praksi. Pored toga, italijanski konzervatori koji su vodili glavnu riječ u formulisanju Venecijanske povelje 1964. godine nisu u ovom dokumentu unijeli ocjenu vlastitih iskustava na rekonstrukciji spomenika i cjelina. Razlog za to sigurno leži u strahu da se postupak rekonstrukcije ne bi primjenjivao i u slučajevima kad za njega nema opravdanja.

Karlo Česki, jedan od vodećih italijanskih arhitekata-konzervatora, pokušao je da u novim nametnutim okolnostima odredi uslove u kojim je rekonstrukcija, ne samo dozvoljena, nego i neophodna.

Polazeći od toga da je grad opšte dobro, sa svojim ulicama, trgovima, parkovima, zgradama, — što sve čini njegovu fizionomiju koja može da ima i umjetničke kvalitete, — zaključuje da je integritet grada njegova najveća vrijednost, a čuvanje tog integriteta postaje zadatak konzervatora i urbaniste.

Nasilno stvorene praznine u tkivu istorijskog grada treba rekonstruisati, ako je pokvarena harmonija linija izgrađenih objekata, ako je poremećena proporcijaska ravnoteža starih ambijena, ako je degradirana fizionomija kroz istoriju formiranog kompleksa gradnji.

U svakom pojedinom slučaju kad se donosi odluka o rekonstrukciji neophodno je izvršiti detaljnu istorijsku i estetsku analizu porušenog ili nestalog ambijenta ili ansambla. Tamo gdje ambijent ima značajne vrijednosti njegova rekonstrukcija je opravdana. Isto tako, kad se donosi odluka o rekonstrukciji pojedinačne zgrade, rekonstrukcija treba da bude u funkciji ambijen-

ta, cjeline. Primjer valjanosti rekonstrukcije venecijanskog tornja Sv. Marka je argument za ovu tezu.

Ako ulici ili trgu treba vratiti sklad rekonstrukcijom, ovaj postupak ima opravdanja. Opravdana može biti i rekonstrukcija i velikog dijela nekog vrijednog oštećenog spomenika.

Bitno je da kod primjene metoda rekonstrukcije nema opšte-važećih pravila, odluka se donosi u svakom pojedinom slučaju na osnovu prethodnih studija, analiza i valorizacije. Uspjeh zavisi od sposobnosti kritičkog prosuđivanja konzervatora, od sposobnosti brojnih učesnika u rekonstrukciji, od umješnosti zanatlija koji svojom vještinom unutar restauratorske koncepcije daju vlastiti udio, a najviše od sposobnosti konzervatora da predvidi sve odnose u procesu ponovne izgradnje nestalog objekta, odnosno od mogućnosti predviđanja konačnog rezultata rekonstrukcije.

U Italiji je ovaj način rekonstrukcije dobio naziv »kritička rekonstrukcija«, jer je postupak zahtijevao kritičku sintezu na umjetničkom planu, što je ravno kreativnom činu, negiranom od strane konzervatora-puritanaca, kako u okviru postupka konzervacije, tako i u postupku restauracije.¹¹⁾

Postoje li ovdje razlike između teorije i prakse? Nije li upotreba cementnog maltera za zaštitu površina zidova na arheološkim spomenicima stvaranje novog izgleda spomenika, dakle nova kreacija? Još više, nije li doziđivanje na arheološkom spomeniku, također kreacija nečeg novog? Oslobođanje zidova od maltera u arhitektonskoj konzervaciji i arhitektonska obrada kamena i opeke da bi se istakla struktura zida, faktura ranije nevidljivih materijala (kamena, opeke, spojnica maltera) — postao je uobičajen vrlo često primjenjivan konzervatorski postupak. Nije li ovo kreativan čin? U slučajevima restauracije, bez iznimke, uvijek se radi o novoj kreaciji. Široko primjenjivan postupak rekonstrukcije iz Italije i Francuske prešao je i u druge zemlje Evrope, Azije i Sjeverne i Južne Amerike. Tim je produbljen još više jaz između teorije i prakse zaštite i saniranja urbane i arhitektonske baštine.

TRETMAN SPOMENIČKE BAŠTINE U MODERNOJ I POSTMODERNOJ ARHITEKTURI

Negatorski i nenaučan odnos prema vrijednostima urbane i arhitektonske baštine najbolje i najjasnije je iskazan u Korbizjeovoj Atinskoj povelji 1933. godine. Prema ovom dokumentu pojedinačni arhitektonski spomenici mogu produžiti život ako su u gradu dominante po svojim volumenima, visinama, položaju na kome se nalaze i ako su najvrijedniji predstavnici arhitekture i stila kome pripadaju. Pojam vrijednosti istorijskog grada, is-

¹¹⁾ Isto, str. 172.

torijskog gradskog jezgra ili istorijske urbane cjeline u ovom dokumentu, koji je stvoren na osnovama Korbizjeove vizije modernog grada, ne postoji. Stare istorijske urbane cjeline jednostavno treba da nestanu.

Teorija funkcionalne moderne arhitekture koju je preko Bauhausa definirao Valter Gropius uopšte ne uspostavlja odnos sa istorijskim arhitekturama. Gropiusova glavna deviza bila je: »Umjetnost i tehnologija — novo jedinstvo.« Arhitektura treba da bude funkcionalna, a do tog cilja vodi metod projektovanja, kojeg jednostavno treba naučiti. U Bauhausu je metod bio uzdignut do fetiša, do glavnog pokretača moderne funkcionalističke arhitekture. O Gropiusu je njegov nekadašnji učenik Paul Rudolf napisao: »On je bio prvi čovjek koji je industrijsku revoluciju interpretirao u izrazima arhitekture, u izrazima projektovanja, u izrazima urbanističkog planiranja. On je stalno istraživao potencijalne mogućnosti industrijskog društva i pokazao nam kako da ih uključimo u naše stalno promenljive potrebe.« Sam Gropius je pisao: »Naši gradovi su poprimili izgled potpuno otvorenog, svima pristupačnog takmičenja, sa ciljem da se angažuje um, srce i tijelo masa, pa izgleda da se izgubio smisao za red pod uticajem neobuzdanog tehnološkog uspona.« Gropius uopšte ne vidi istorijske slojeve koji su prethodili gradu moderne industrije i tehnologije. Za njega oni kao da ne postoje, on zbog toga ne govori o baštini, ni onako i onoliko koliko je činio Korbizje.

Konstruktivistička arhitektura Mis van der Roa od čelika i stakla potekla iz skoro neograničenih mogućnosti američke industrije i tehnologije, označava negaciju funkcionalističke arhitekture sa težnjom stvaranja univerzalnog prostora koji može da zadovolji sve namjene u savremenom društvu. Misov doprinos modernom arhitektonskom izrazu je ogroman. On je stvorio modernu arhitekturu koja se može naučiti. Međutim, ni Mis, kao ni Gropius, nije uspostavio odnos prema istorijskim arhitekturama i istorijskim gradovima.

Genijalni Amerikanac Frenk Lojd Vrajt ostvario je u modernoj arhitekturi djela neprolazne vrijednosti. U ranijem svom stvaralačkom periodu stvorio je teoriju organske arhitekture kojom je rješavao problem odnosa zgrade i okolnog prirodnog ambijenta. Istorijske arhitekture ga nisu zanimale ukoliko mu nisu mogle poslužiti kao ideje za vlastite kreacije. Šta više, Vrajt je negirao vrijednost nekih najpoznatijih arhitektonskih spomenika, čak i nekih umjetničkih epoha. Njegove su riječi: »Gledao sam na Renesansu kao zalazak sunca, dok je čitava Evropa bila u zabludi, smatrajući je zorom.« Za Partenon Vrajt nema ništa osim prezira kad piše: »Plemeniti i lijepi kamen ponižen je i prisiljen da bude imitacija drveta.« Za Mikelandelovu kupolu na crkvi Sv. Petra u Rimu kaže »da je velika laž i da se održava samo pomoću okova.«

Dakle, četvorica velikih pionira moderne arhitekture, Vrajt, Korbizje, Gropius i Mis van der Roe usmjerili su modernu arhi-

tekturu ka ignorisanju ili negiranju urbane i arhitektonske baštine. Štete proizišle iz njihovog stava i odnosa, a još više zbog odnosa njihovih epigona i nastavljača prema istorijskom graditeljstvu bile su ogromne.

U najnovije vrijeme postmoderna arhitektura preko svojih stvaralaca i teoretičara reafirmira istoričnost gradova, ali se distancira od eklektičkih teorija s kraja XIX stoljeća. Postmoderna arhitektura vidi duhovne vrijednosti grada u njegovoj slojevitosti, u starim gradskim četvrtima i ambijentima, čak i onda kad pojedinačne zgrade nemaju posebne estetske vrijednosti, one oplemenjavaju grad.

Protagonist i teoretičar postmoderne arhitekture Čarls Dženks u svojoj knjizi JEZIK POSTMODERNE ARHITEKTURE između ostalog piše: »Opšta slika grada je pažljivo prilagođavanje, adaptacija, modifikacija i adicija. Gradovi su haotični i treba da su takvi. Oni su također i kaleidoskopski, a to bi trebalo prihvatiti kao pozitivni »credo« prije nego što bude kasno. Sve drugo je sociološko-lokalni genocid koji jedino ljude ostavlja žive.«¹²⁾ (Aldo Van Eyck). Čarls Dženks piše da se postmoderna arhitektura ne javlja kao neki koherentan pravac sa posve određenim pravilima i principima projektovanja. Nju karakteriše pluralizam i otvorenost prema svim izražajnim sredstvima. Ona se može objasniti kao težnja za resemantizacijom oblika i traženja identiteta zgrade ili naselja, na način koji uključuje simbolizam, metaforu, revalorizaciju istorijskih oblika i iskustava, te analizu arhitekture kroz komunikacione procese.¹³⁾

Za Dženksa istoricizam nije uspio jer nije bio svjestan sebe, nije se temeljio na izgrađenoj i koherentnoj teoriji. Postmoderna želi povratak cjelokupnom bogatom fundusu arhitektonskog jezika, sa svom raznovrsnošću njegovih značenja, metafora, simbola, znakova, analogija, asocijacija, — što je moderna funkcionalistička arhitektura bila svela na jednu jedinu sintagmu, cijena — funkcija. Postmoderna arhitektura želi ponovo da uspostavi dijalog sa korisnikom i prolaznikom. Gubitkom ovog dijaloga stvoren je otuđen grad.

Modernizam-funkcionalizam govori nerazumljivim jezikom tehnike i mašine (»kuća je mašina za stanovanje«), jezikom moći, kapitala, birokratije. Neboder od čelika i stakla postao je simbol tehničke i birokratske moći. U arhitekturi koja glorifikuje moć, običan čovjek ne nalazi sebe, njegov je ideal ostao intimna starija zgrada ili »kućica u cvijeću«.¹⁴⁾

Koliko god je bilo teško ili nemoguće otvoriti konstruktivan dijalog između konzervatora i stvaralaca moderne funkcionalis-

¹²⁾ Charles Jencks: THE LANGUAGE OF POST-MODERN ARCHITECTURE, Academy Editions, (revised and enlarged edition), London, 1978, str. 100.

¹³⁾ Isto, str. 9—37; »ARHITEKTURA« br. 172/73, Zagreb, 1980, str. 48.

¹⁴⁾ Isto, str. 9—37; »ARHITEKTURA« br. 172/73, Zagreb, 1980, str. 22.

tičke arhitekture i gradograditeljstva, toliko je danas potrebno i moguće ostvariti idejni sporazum između teorije i prakse revitalizacije koja uključuje konzervaciju, restauraciju i rekonstrukciju i teorije i prakse postmoderne arhitekture.

Teoretska razrada kontaktnih stavova i prožimanja teorija konzervatora i protagonista postmoderne arhitekture još nije počela. Ovdje želimo da ukažemo na velike mogućnosti usklađivanja idejnih osnova zaštite historijskih spomenika i cjelina sa novom teorijom i idejama postmoderne arhitekture o vrednovanju i čuvanju historičnosti gradova.

Vrijeme je da se razmišlja o tome da se u nastavu visokih škola za konzervaciju i na postdiplomskim studijama iz ove oblasti uvrsti naučno fundirana disciplina u kojoj bi se izučavao odnos moderne i postmoderne arhitekture prema zaštiti historijskih gradova, historijskih urbanih cjelina i pojedinačnih historijskih spomenika arhitekture. Sa stanovišta nauke o konzervaciji i restauraciji treba valorizirati teoriju, a još više praktičnu primjenu ideja postmoderne u odnosu na realizaciju savremenih pojedinačnih gradnji koje se podižu u historijskim urbanim sredinama i na urbanističke intervencije u historijskim gradovima, koje su zasnovane na teoriji postmoderne arhitekture.

Kad govorimo o postupku rekonstrukcije u okviru teorije i prakse u Jugoslaviji, možemo kazati da nije bilo teoretskog doprinosa, ali je zato u konzervatorskoj praksi rekonstrukcija odavno dobila pravo na čestu primjenu. Ne šamo u historijskom graditeljstvu, nego i na arheološkim iskopinama ponovna izgradnja dijelova većeg obima, predstavlja uobičajeni postupak u arheološkoj konzervaciji. U svim jugoslavenskim republikama arhitektonska rekonstrukcija historijske monumentalne arhitekture odavno ima širu primjenu nego konzervacija koju zagovaraju međunarodni dokumenti i nauka o zaštiti.

Dezintegracija i prenošenje monumentalnih spomenika na novu lokaciju, u Jugoslaviji ima bogatija iskustva nego u drugim zemljama svijeta. Ovdje se također radi o jednom vidu postupka rekonstrukcije, budući da prava anastilozna nije bila ostvarljiva ni u jednom slučaju.

Zemljotresi u Skopju, Banjaluci i na Crnogorskom primorju u velikoj mjeri su u praksi ozakonili postupak ponovne izgradnje porušenih ili veoma oštećenih spomenika arhitekture.

Dakle, u Jugoslaviji su stečena bogata praktična iskustva o rekonstrukciji historijskog graditeljstva. Na osnovi ovih, danas je moguće i potrebno dati ovim iskustvima teoretska naučna obrazloženja i naučnu valorizaciju.

Prošle su skoro dvije decenije od II. Međunarodnog kongresa konzervatora arhitekata i tehničara i Venecijanske povelje 1964. godine. Možda je već vrijeme da se priprema III. Međunarodni kongres konzervatora, koji bi trebao da odgovori na brojna pitanja koja je postavila praksa zaštite u svijetu. Među tim pita-

njima problem rekonstrukcije u teoriji konzervacije i utvrđivanje odnosa zaštite arhitektonsko-urbane baštine prema teoriji post-moderne i njenim idejnim osnovama, mogli bi dobiti prioritet. U raspravi ovih pitanja jugoslavenski konzervatori mogu dati ozbiljan doprinos.

Husref REDŽIĆ

REVITALIZACIJA — OD ANASTILOZE DO REKONSTRUKCIJE

Rezime

U slučajevima totalnog uništenja historijskog graditeljstva usljed katastrofalnog zemljotresa ili ratnih pustošenja postoje tri mogućnosti urbanističkog rješenja poslije stvorene kaverne u urbanom tkivu. 1. Ostaviti prostor neizgrađen i hortikulturnim postupkom uklopiti ga u gradsko tkivo. 2. Izgraditi prostor novom arhitekturom prema savremenim potrebama grada. 3. Rekonstruisati uništeni spomenik, historijsku cjelinu ili ambijent. Sa stanovišta revitalizacije može se razmatrati samo treća varijanta.

Rekonstrukcija podrazumijeva ponovnu izgradnju uništenog spomenika ili cjeline, na istom mjestu, u istim dimenzijama, od istih materijala, sa istim konstrukcijama, sa istom dekoracijom i bojama, sa istim metodom građenja kao u vrijeme nastanka spomenika, odnosno građevine.

Iskustva poslije I. i II. Svjetskog rata stavila su na probu neke principe ATINSKE KARTE 1931. godine i VENECIJANSKE POVELJE 1964. godine, naročito u odnosu na osuđeni postupak rekonstrukcije.

ATINSKA KARTA 1931. stavlja akcent na spasavanje remek-djela, zabranjuje integralnu obnovu spomenika i zalaže se isključivo za stalno i uredno održavanje njegovo. Ovdje je očigledan uticaj učenja engleskog filozofa Raskina.

Korbizjeova ATINSKA POVELJA 1933. godine ima u osnovi negativan odnos prema kulturno-historijskoj baštini, urbanoj i arhitektonskoj.

VENECIJANSKA POVELJA 1964. godine označava veliki napredak u odnosu na ATINSKU KARTU 1931. godine. Pojam historijskog spomenika u VENECIJANSKOJ POVELJI obuhvata jednako pojedinačno arhitektonsko djelo kao i urbane i ruralne cjeline, — velika umjetnička djela i skromna djela koja za kulturu nekog naroda imaju određen značaj.

Prema VENECIJANSKOJ POVELJI spomeniku ili urbanoj cjelini, konzervacijom ili ograničenom restauracijom, vraća se vanjski izgled i unutarnji raspored. Ne dozvoljava se novo građenje u susjedstvu spomenika. Premještanje spomenika dozvo-

ljava se samo u slučajevima kad je to jedini način njegovog spašavanja, ili kad to zahtijevaju nacionalni interesi. Implicitno se zabranjuje rekonstrukcija. U POVELJI O ARHEOLOŠKOM ISKOPAVANJU UNESCO-a 1956. godine rekonstrukcija je eksplicitno zabranjena.

AMSTERDAMSKA DEKLARACIJA 1975. godine još jače nego VENECIJANSKA POVELJA 1964, naglašava potrebu zaštite urbano-arhitektonske baštine, naročito istorijskih gradova, urbanih, ruralnih i ambijentalnih cjelina. Novo u AMSTERDAMSKOJ DEKLARACIJI je utvrđivanje odnosa konzervacije i prostornog planiranja. Konzervacija je integralni dio urbanističkih i regionalnih planova razvoja. Ukinuta je granica između zadataka konzervatora, urbanista i prostornih planera.

U nastavku autor razmatra konzervatorsku praksu u Francuskoj i Italiji, posebno poslije II. Svjetskog rata. Teorija konzervacije je nalagala konzerviranje ostataka. Postupak restauracije, u većini slučajeva, nije se mogao primjeniti pošto su rušenja bila vrlo obimna, tako da se mogla koristiti samo rekonstrukcija, — ponovna izgradnja spomenika ili njegovih velikih dijelova.

Neovisno o teoretskim postavkama, prema kojim se dozvoljavala samo konzervacija i restauracija manjih nestalih dijelova spomenika, postupak rekonstrukcije je bio najčešći postupak obnavljanja i čuvanja arhitektonsko-urbane baštine u Francuskoj i Italiji. Autor ovo dokazuje analizom konzervatorske prakse u ovim zemljama u XX. stoljeću. Raskorak između teorije i prakse konzervacije u ovim zemljama, u kojim je zaštita spomenika i cjelina dosegla najviši nivo, upućuje na potrebu revizije teorije konzervacije.

Postupak rekonstrukcije je i pored zabrane izrečene u međunarodnim dokumentima, dobio vrlo široku primjenu i u drugim zemljama Evrope, Azije, Sjeverne i Južne Amerike. Jugoslavenska služba zaštite ima velika iskustva u rekonstrukciji i prenošenju spomenika na drugi lokalitet. Kad se govori o postupku rekonstrukcije u okviru teorije i prakse u Jugoslaviji, autor konstatuje da nije bilo teoretskog doprinosa, ali je rekonstrukcija dobila široku primjenu ne samo u istorijskom graditeljstvu, posebno u monumentalnoj arhitekturi, nego i na arheološkim iskopinama. Dezintegracija i prenošenje monumentalnih spomenika na nove lokacije, u stvari jedan vid rekonstrukcije, u Jugoslaviji je dobila širu primjenu nego u drugim zemljama.

U posljednjem poglavlju autor razmatra odnos moderne i postmoderne arhitekture prema spomeničkoj baštini. On prikazuje negatorski odnos moderne arhitekture prema urbanoj i arhitektonskoj baštini na djelima pionira moderne arhitekture, Korbizjea, Gropiusa, Mis van der Roa i Vrajta. U nastavku ukazuje na mogućnost dijaloga sa teoretičarima i stvaraocima postmoderne arhitekture, koji afirmiraju vrijednosti istoričnosti gradova.

U zaključku autor smatra da bi bilo vrijeme da i teorija konzervacije izmijeni negativan stav prema postupku rekonstrukcije. Italijanski arhitekt-konzervator Karlo Česki je pokušao da utvrdi kad je rekonstrukcija dozvoljena i kad je jedino moguća kao postupak zaštite. Slijedeći Međunarodni kongres konzervatora trebace da odgovori na brojna pitanja koja je postavila praksa zaštite u svijetu. Među ovim pitanjima problem rekonstrukcije u teoriji konzervacije i utvrđivanje odnosa prema idejnim osnovama postmoderne arhitekture, mogli bi dobiti prioritet. Jugoslavenski konzervatori bi u raspravi ovih pitanja mogli dati značajan doprinos.

Husref REDŽIĆ

THE REVITALIZATION — FROM ANASTYLOSIS TO RECONSTRUCTION

Summary

In the cases when the historically important built up wealth is totally destroyed due to a catastrophic earthquake or war destruction there are three possible urbanistic solutions if a cavern is already created in the urban tissue. 1) To leave the trea uncovered and to fit it into the town tissue by a horticultural procedure, 2) To develop the area with new architecture as required by the contemporary town dwellers, 3) To reconstruct the ruined monument, the historical entity or environment. Only the third alternative may be considered from the standpoint of revitalization.

Reconstruction means a repeated construction of the monument or entity destroyed, at the same place, in the same size, using the same materials, with the same structural members, the same decoration and colours, the same method of construction as at the time of the prime construction of the monument and the building.

The experiences after the First and the Second World Wars have put to test some principles of the 1931 ATHENES CARTE and the 1964 VENETIAN CHART particularly as regards the condemned reconstruction procedure.

The 1931 ATHENES CARTE emphasizes the rescue of masterpieces and forbids the integral renewal of the monuments speaking exclusively in favour of permanent and regular maintenance. This is obviously affected by the teaching of the English philosopher Ruskin.

Corbizier's ATHENES CHART of 1933 has in fact a negative attitude towards the cultural and historical heritage, urban and architectural.

The 1964 VENETIAN CHART makes a large progress compared with the 1931 ATHENES CARTA. The meaning of the historical monument in the Venetian chart equally treats a single piece of architecture and the urban and rural entities — large artistic pieces and modest pieces of art but of definite importance for the culture of a people.

According to the Venetian chart a monument or urban entity will be renewed in its external appearance and internal order by conservation or limited restoration processes. New construction is not permitted in the neighbourhood of the monuments. Removal of a monument is allowed only in the cases when it is the only possible way to rescue it or if it is in the national interest. Reconstruction is implicitly forbidden. In the Chart on

Archeological Excavations of UNESCO 1956, the reconstruction is explicitly forbidden.

The 1975 AMSTERDAM DECLARATION emphasizes even stronger than the 1964 VENETIAN CHART, the need to protect the architectural heritage in the towns, the urban, rural and environmental entities of historical importance. The new thing in the AMSTERDAM DECLARATION is to determine the relation between the conservation and spatial planning. The conservation is an integral part of the urban and regional development plans. The boundary is erased between the tasks of conservationists, urbanists and space planners.

Then the author considers the conservation practice in France and Italy, especially after the II World War. Theory of conservation has always called for the conservation of remains. The restoration procedure in most cases could not be implemented because destruction was very extensive and only reconstruction could be resorted to — a repeated construction of the monument or its major parts.

In spite of the theoretical viewpoints, which permitted conservation and restoration of minor missing parts of the monuments only, reconstruction procedure has been the most frequent action in the renewal and preservation of architectural urban heritage in France and Italy. The author proves this by a thorough analysis of the conservation practice in these countries in the XXth century. The gap between conservational theory and practice in these countries which reached the top in the preservation and protection of the monuments emphasizes the need for the revision of the conservational theory.

The reconstruction procedure, through forbidden by international documents has been widely implemented in the other countries of Europe, Asia, North and South America as well. The Yugoslav division for preservation has a lot of experience in the reconstruction and removal of monuments to other locations. When speaking of reconstruction within the theory and practice in Yugoslavia, the author states that there have not been theoretical contributions, but reconstruction is widely practiced not only in historical construction and monumental architecture but in archaeological excavations as well. Disintegration and removal of grand monuments to new locations as one type of reconstruction has been practiced in Yugoslavia more widely than elsewhere.

In the last chapter the author considers the attitudes of modern and post modern architecture towards the monumental heritage. He shows negative attitude of modern architecture towards the urban and architectural heritage in the pieces of those who pioneered modern architecture, Corbuzier, Gropius, Mies Van Der Roa and Wright. He further points to possible dialogues with theoreticians and makers of the post modern architecture who affirm the historical values of towns.

Concluding, the author thinks that it is high time the theory of conservation changed its negative attitude towards reconstruction. The Italian architect — conservationist Karlo Česki attempted to distinguish when reconstruction is permitted and when it is a single possibility in the process of conservation. The next International Congress of conservationists should answer numerous questions arising from the preservation practice in the World. Among them the problem of reconstruction in the theory of conservation and the attitude towards the basic of post modern architecture may have top priority. Yugoslav conservationists could give an important contribution to this in the debate on these matters.

